

INTERIÓRNE CHÁPANIE KATEGÓRIE "VEC"

VOJTECH FILKORN, Filozofický ústav SAV, Bratislava

FILKORN, V.: Interior Understanding of the Category "Thing".
FILOZOFIA, 47, 1992, No 12, p. 711

The paper deals with the understanding of finite being from the point of view of its unity with itself and with other finite beings, without which it, as a finite being, cannot exist. The finite being cannot be either fully interior (closed in itself), i. e. independent, neither fully exterior (dependent), for it would get dissolved. Various levels of interiority and exteriority are examined, first of all the most interior being of the nature – the human spirit, and the ontological categories which define it. A methodology of science, which does not recognize these categories, undergoes a categorial deformation leading to a one – dimensional conception of man and of human society.

Štúdiá nadväzuje na štúdie [4] a [5].

Pri interiornom chápaní veci vychádzame z kategórie jednoty bytia. Každá jednota je určitou formou *uzavretosti* bytia do seba, a preto chápanie veci z hľadiska interiorných kategórií je v podstate chápanie veci z hľadiska kategórie *jednoty*, a to jednoty v samej veci, teda "vnútornej" jednoty a jej jednoty s inými vecami, teda "vonkajšej" jednoty. V rámci možných súvislostí medzi týmito jednotami a ich možnou intenzitou sa dá pochopiť celé bohaté spektrum konečných vecí, siahajúce od najslabších vnútorných jednôt a silných vonkajších determinácií až k najsilnejšej vnútornej jednote, aká je v konečnom bytí len možná, a k preň najmenej významným, i keď nutným vonkajším determináciám. Pre konečnú vec nie je možná ani úplná interiorita (uzavretosť), implikujúca okrem iného aj úplnú nazávislosť a individualitu, ani úplná exteriorita, implikujúca rozplynutie veci. Preto v prírode jestvujú len ich rozličné stupne, pričom *každá jednota* je slabšou alebo silnejšou interioritou, vnútom, lebo slabšie alebo silnejšie *uzatvára* vec do seba. A tak stupne dokonalosti konečného bytia môžeme charakterizovať stupňami predominancie vonkajška pri nedokonalých veciach a predominancie vnútra pri dokonalejších veciach, akými sú napr. živé organizmy, ktoré však za túto dokonalosť musia platiť veľkú daň – smrťou.¹

V spoločenstve konečných vecí ani jedna vec nemôže uniknúť vplyvu ostatných vecí, a preto sama táto okolnosť nemôže byť meradlom nedokonalosti alebo dokonalosti konečného bytia, veď napríklad naša Zem tvorí skoro rovnaké

¹ Táto daň je tým väčšia, čím je bytie viac interiórne; tragický nádech dostáva pri bytí, ktoré si je vedomé seba.

prostredie pre všetky jej veci, a predsa sa na nej odohrávajú celkom rozdielne deje. Preto sila bytia sa meria mierou, akou bytie môže "využívať" vonkajšie determinácie, celé prostredie a jeho vplyvy pre svoju vlastnú činnosť, ako ich vie asimilovať, a tak ako nevyhnutný *vonkajšok* vie premeniť v časť seba samého, teda v časť svojho *vnútra*, ako prestáva byť "sluhom" alebo štvacom a stáva sa "pánom", ktorý v prípade potreby môže vonkajšie vplyvy aj odstrániť alebo aspoň neutralizovať, využíva-
júc nad-kauzálne stránky kauzálnej veci.

Najslabšie sú tie veci, ktoré sú slabo diferencované, silne homogénne, teda také, ktoré sa skladajú z priestorovo pospájaných rovnakých častí; takými sú napr. kryštály, minerály, horniny a pod.² Pre slabú diferencovanosť, teda slabú rozličnosť ich častí postačuje aj slabá jednota. Homogénnosť bytia sa prejavuje homogénnosťou jeho činnosti, teda aj obmedzeným spôsobom jeho reagovania a najmä jeho nepatr-
nou iniciatívou. Táto však nikdy nie je nulová, lebo čo ako je vec slabá, predsa vždy *re-aguje*, dáva o sebe vedieť svojou súdržnosťou, zotrvačnosťou, odporom, teda svojou jednotou. Zo slabých možností reagovania vyplýva, že slabá vec, dostávajúca sa do rôznych situácií, je v ich vleku, že sa im "poddáva".³ To znamená, že veľká časť jej bytia je mimo nej v tom zmysle, že je určená vonkajšími okolnosťami, a nie ňou samou. Už sám jej tvar (napr. tvar skál, zrníka piesku a pod.), začiatok a koniec toho tvaru sú určené inými vecami; pre ňu je jej tvar a všetko, čo s tým súvisí, ľahostajným. A tak jej interiorita je na hraničnej nízkej úrovni, lebo vec len malou mierou prispieva k svojmu stvárňovaniu a má takú slabú individualitu, že jej delením vznikajú menšie, ale rovnaké veci; tak keď rozbijeme kus žuly, dostaneme menšie, ale zasa len žulové kusy, čo je najistejším prejavom jej homogénnosti. Jej jestvovanie ako jestvovanie určitej veci viac závisí na iných veciach ako na nej samej.

Čím je vec viac v sebe diferencovanejšia, tým musí byť aj jej jednota silnejšia, ak sa vec nemá rozpadnúť. Každá jej časť je od iných odlišná, veď keby boli rovnaké, bytie by nebolo zložené. Každá časť plní inú odlišnú funkciu, a tak je nástrojom rôznych špecifikovaných činností bytia; v takom bytí musí nastať *deľba činnosti*, lebo v opačnom prípade každá časť by musela robiť všetko, a tak ich jednota by im bola vonkajšia, ba až zbytočná. Deľba činnosti neplynie z jednostranných, ale ani všestran-
ných závislostí, determinácií jednej časti druhými, lebo tieto závislosti takú deľbu práce neumožňujú.⁴ Táto deľba je možná len prostredníctvom *ko-operácie*, ktorá síce obsahuje, ale súčasne presahuje vzájomné pôsobenie. Vzájomné pôsobenie bolo nástrojom jednosmernej kauzality, pričom aj táto je v silne diferencovaných veciach tiež len nástrojom kooperácie.

Kooperácia je vzájomným dopĺňaním a vzájomnou "pomocou". Tak sa *jednota* stáva koordinátorom, a teda *vnútorným* činiteľom, na rozdiel od homogénnych vecí. Koordinujúca jednota musí zasahovať do všetkého, čo sa vo veci odohráva.⁵ Keď sú

² Vynechávame tu veci s veľmi slabou jednotou, akými sú napr. oblaky.

³ A hoci atómy majú obrovskú vnútornú silu, a teda aj jednotu, aj oni boli "len" produktom vtedajšej situácie.

⁴ Závislosť ako taká nevedie k deľbe, ale k "prikazovaniu" a k podriaďovaniu.

⁵ Pri homogénnych veciach jednota je zabezpečená súdržnosťou (jednotou) susedných častí, takže vzdialené časti na seba prakticky nevplyvávajú a ich osudy sú im indiferentné.

procesy vo veci komplikovanejšie ako procesy pôsobiace na vec z okolia, tak bytie, aby si udržalo aj vlastnú jednotu a aj zabezpečilo vlastnú diferencovanosť, musí viac činnosť venovať na udržanie tejto diferencovanosti v jednote ako na reagovanie na vonkajšie vplyvy, teda sebe sa musí viac "venovať" ako okoliu, t.j. svoju činnosť orientovať do seba samého. Obrazne povedané, také bytie má viac "starostí" so sebou ako s okolím, a tak sa do seba viac uzatvára ako okoliu otvára. Tým sa súčasne samo individualizuje. Táto individualizácia však nie je vyčleňovaním, vymedzovaním bytia z hľadiska iných bytí, o ktorom sa hovorilo v ([4], 203), ale vymedzením pochádzajúcim z bytia samého, teda je samo sa vymedzujúcim bytím v ktorom neprevláda vonkajšie bytie, ale bytie samo.⁶

Táto interiorizácia nadobúda rôzne podoby, Tak napr. také dokonalé bytie, akým je živý organizmus, síce závisí na vonkajšom prostredí, a to podstatne, veď je jeho výtvorom,⁷ ale jeho činnosť je viac *agere ako reagere* (je viac akciou ako re-akciou). Také bytie jestvuje v *prostredí* (vo svete), ale *ono* žije, a to z *prostredia*, ktoré si prispôsobuje, ba až podmaňuje, robí z neho *nástroj* vlastného jestvovania, a to až v takej miere, že ho vlastnými prostriedkami tak premieňa, aby sa stalo jeho vnútrom, t.j. to, čo mu bolo externým, mení v svoje interné.

Pre takéto bytia, ktoré využívajú a nakoľko využívajú prostredie,⁸ a tým utvrdzujú a presadzujú svoju individualitu, platí naoko rozporný zákon, podľa ktorého, čím sú bytia individuálnejšie a čím širšie a rôznorodejšie je prostredie, do ktorého sú začlenené (v ktorom *musia* jestvovať), tým viac možností im toto prostredie poskytuje na ich vlastný vnútorný rozvoj a tým viac vyniká aj ich individualita. Prostredie umocňuje ich sily a keby bolo ako prostredie neohraničené, aj ony by boli potenciálne neohraničené. Táto okolnosť sa v plnej miere prejavuje pri takých bytiach, ktoré majú vlastné vedomie seba (takými sú napríklad ľudia).

Človek ako živočích premieňa vonkajšok, napr. potravu, vzduch a pod. vo vlastné telo a ako duch majúci sebareflexiu poznaním premení v seba všetky veci, nie síce entitatívne, ale intencionálne; fyzicky, entitatívne veci ostávajú pomimo neho, teda ostávajú mu "cudzie", ale ako poznané veci (teda ako *predmety* jeho poznania) sa stanú jeho vlastníctvom, a teda jeho vnútrom,⁹ a tak človek sa poznaním stáva akosi všetkým.¹⁰ To má pre neho obrovský význam, lebo predmet (poznaná vec) sa môže stať nástrojom alebo cieľom jeho vedomej činnosti.¹¹ A tak sa člo-

⁶ Vyčleňovací zákon tu prechádza v *potvrdzovací* zákon. Bytie potvrdzuje seba ako bytie, teda ako individuum, a tak si vynucuje, aby ho ostatné bytia ako individuum rešpektovali.

⁷ Zrozumiteľný obraz vývoja vesmíru, v ktorom zo sveta molekúl vznikol spontánne a v ich lone svet živého, a tým aj obraz jednoty konečného bytia, nájdeme v práci ([11], 159).

⁸ Pri neživých veciach nemôžeme hovoriť o využívaní prostredia, ale skôr o tom, že sú (len) jeho súčasťou.

⁹ A tak bohatstvo sveta sa stáva jeho vlastným, *vnútorným* bohatstvom.

¹⁰ *Anima hominis fit omnia quodammodo* ([14], q.80, a. 1). Preto ľudský duch sa vyznačuje bezhraničnou zvedavosťou, ale aj bezhraničnou nespokojnosťou so všetkým.

¹¹ A táto vedomá činnosť je jedným z prejavov nadčasového charakteru ľudského ducha. Pri vedomej činnosti kladením cieľov (do budúcnosti) duch predbieha čas a pri určovaní možností ich realizácie sa musí obrátiť do minulosti, teda proti smeru času; a preto hoci činnosť vedomia podlieha času, vedomie, nakoľko je vedomím seba, času nepodlieha. "Zadržať", čo už nie je, vopred si predstaviť, čo ešte nie je, to je prvá funkcia vedomia" ([2], 166).

veku tým, že je bytostne zakotvený vo svete, teda tým, že je naň vzťahený, zameraný a súčasne tým, že sám seba vidí, a tak sa do seba *uzatvára*, sa mu *otvára* svet,¹² lebo seba vidiac vidí (a videné rozvíja) všetko, čo na neho a ako na neho cez zmysly pôsobí a môže pôsobiť. A tak sa v človeku potenciálne prejavuje celá skutočnosť, lebo seba osvecujúc, osvecuje všetko, s čím a v čom *musí* žiť. Z toho vidno, že poznanie je vysokým stupňom činnosti, a teda primerane dokonalým bytím.

Uzatváranie konečného bytia do seba sa završuje vedomím seba. Tým, že bytie nadobudlo vedomie seba, sa stáva ozajstným individuom a bytím *pre seba* a ako také je veľmi silné; ľudské bytie viazané na telo môže byť síce vonkajšími okolnosťami zničené a v tom spočíva jeho závislosť, no ako jestvujúce individuum sa nedá ovládať, prinútiť na niečo, s čím nesúhlasí, principiálne sa nedá premeniť v iné, sebe odcudzené individuum a v tom spočíva jeho nezávislosť a neohroziteľnosť iným. Svoju identitu a interioritu môže až v takej miere stvrdzovať, že sa môže pretvarovať, a tak svoje vnútro oddeliť od vonkajška.¹³ Tieto a ďalšie s nimi spojené vlastnosti dokazujú, že vo vedomí, v duchu sa vynárajú úplne nové bytostné určenia – kategórie, ktoré sme nenašli v ostatnej prírode.

Ríša vnútra je ríšou poznania, svetla a slobody, a tak kategória vedomia seba je tzv. hniezdovou kategóriou celého množstva nových kategórií¹⁴, akými sú *vysvetľovanie*, *predvídanie*, cieľové konanie, je základom kategórií vedy, techniky, umenia, mravnosti, náboženstva, slovom, celej kultúry.

Vedomie seba je *svetlosťou* (Gelichtetheit), je svetlým, pre seba jasným a známym bytím. Svetlo je vnútorná stránka ľudského bytia, je aktívnym "dývaním sa" do seba, stotožňujúcim sa s dývaním na seba.¹⁵ Priestor a čas nedovolia bytiu, ktoré je nimi "ovládané", dostať sa *odrazu* k sebe celému a byť sebou pri sebe,¹⁶ no čím je bytie dokonalejšie, tým viac sa k tomu blíži. Nejde pritom o hmotné svetlo, lebo seba vidíme a o sebe vieme aj v najväčšej tme. Toto svetlo u človeka spočíva *aktívne* v sebe samom a presvecuje všetko, čo je v ľudskom duchu,¹⁷ a nedá sa vyčerpať, prípadne kodifikovať a viazať nejakými všeobecnými, tzv. prvými princípmi. Svetlo ako svetlo je slobodou a ako poznanie je zamerané na všetko; je teda gnozeologicky neohraničiteľné, ale pritom ako svetlo človeka, teda konečného bytia, je vždy ontologicky ohraničené. Z toho pramení "večný" nepokoj človeka, ktorý ho núti neustále prekračovať hranice. Tieto okolnosti majú veľké ontologické "dôsledky", dotýkajúce sa celej prírody a vedy o nej. Človek poznáva prírodu len tým, že

¹² Keby človek nebol v sebe uzavretým vedomým subjektom, svet by mu nebol otvorený.

¹³ No žiaľ, ako pretvarovaním môže klamať iných, môže klamať aj seba, napr. namýšľaním si o sebe viac, ako zmôže. Vedomie je vôbec vystavené nedoziernym nebezpečenstvám, o ktorých sa čisto organickej prírode ani "nesníva".

¹⁴ Medzi ne patria aj všetky gnozeologické a metodologické kategórie.

¹⁵ Predmet poznania sa tu stotožňuje s poznaním samým; bytie a poznanie (svetlosť) sa tu stotožňujú. Vedomie je bytie a toto bytie je poznanie.

¹⁶ Z toho okrem iného vyplýva, že čo ako zložitý a dokonalý je počítač, nakoľko v ňom všetko prebieha v čase, nemôže si uvedomiť to, čo robí, lebo si nemôže uvedomiť seba.

¹⁷ Vedomie seba sa preto nedá zredukovať na funkciu odrážania, reflektovania vecí v pojmoch ako v akomsi zrkadle. Zrkadlo odráža, ale *nevie*, že odráža.

poznáva seba; keby seba nepoznal, nevedel by, že *jestvuje* príroda. Tým však, že príroda je *mu* otvorená, poznateľná, odkryiteľná, musí byť sama v sebe presvetliteľná a v rôznej miere aj presvetlená ([12], 47; [3], 139, 354); nemôže byť úplne zaclonená, "tmavá" a skrytá. Presvetlenosť totiž nemôže vložiť do prírody človek, ako sa domnieval Kant.¹⁸ Človek nie je suverén prírody, ani jej tvorca, ale len jej obyvateľ a užívateľ. Tým, že človek poznáva seba, poznáva aj jedno z veľkých tajomstiev bytia ako bytia, a týmto tajomstvom je jeho menšia alebo väčšia *vlastná* vnútorná presvetlenosť a otvorenosť,¹⁹ z ktorej vyplýva jeho neskrytosť a pochopteľnosť a možnosť jeho pravdivého poznania, ale súčasne aj možnosť cieľavedomej činnosti človeka, teda možnosť stvárať a využívať bytie, urobiť ho svojim nástrojom.

Tu sa stretávame so zaujímavou okolnosťou. Čím je bytie do seba viac uzavreté, tým je aktívnejšie a pre seba jasnejšie, no pre menej dokonalé bytia je tým neprístupnejšie; tieto sú však preň prístupné, otvorené, a teda aj využiteľné. Túto okolnosť spomíname preto, lebo sa ňou dá charakterizovať sila bytia, a teda akási hierarchia alebo vrstvenosť skutočností.²⁰

No človek ako konečné bytie nemôže byť úplne individuom, úplne v sebe samom, pri sebe a pre seba samého, nemôže byť úplne *In-sich-Bei-sich-Für-sich-Sein* ([8], § 385), nemôže byť čisté poznanie s úplnou svetlosťou,²¹ predvídavosťou, nezávislosťou a slobodou, lebo sa nemôže vymaniť zo svojej konečnosti,²² a teda viazanosti na iné bytia.²³ Na to jednoducho nemá síl. A preto s po-

¹⁸ Podľa Kanta "rozum chápe len to, čo sám podľa vlastného návrhu vytvorí ... preto musí v prírode hľadať to a primerane tomu, čo sám do nej vkladá; musí sa od nej učiť nie ako žiak, ale ako sudca, nútiaci svedkov odpovedať na predložené otázky" ([10], 42).

¹⁹ Táto presvetlenosť sa niekedy nazýva aj ontologickou pravdivosťou, vyjadrenou tézou, že *omne ens est verum*. Vec tým, že sama je otvorenosťou, nesie si so sebou aj svoju pravdu ([13], 382). Podľa Heideggera "byť znamená stáť vo svetle, javiť sa, vstúpiť do neskrytosti" ([7], 106). Pozri aj ([6], 219). Pravda teda patrí k podstate bytia a z tohto hľadiska je Parmenidova tradícia stále živá. Najradikálnejší odporca tejto tradície bol vari F. Nietzsche; podľa neho v podstate veci je niečo zdanlivé, podvádzajúce. Preto Parmenidovo "nemôžeme myslieť to, čo nie je" Nietzsche nahradil vetou "čo sa môže myslieť, je fikcia", a preto nemá ani význam o všetkom pochybovať. Pozri ([15], 362). Nietzsche by teda bol zástancom tézy *omne ens est falsum*; tomu je podobný názor o márnivosti všetkého, vedy, filozofie, života.

²⁰ Ďalším znakom väčšej alebo menšej dokonalosti bytia, a tým aj jednoty skutočnosti je, že bytie, ktoré môže iné využívať, prípadne na svoju stavbu používať, je dokonalejšie ako to iné.

²¹ Pretože konečné bytie nie je ani sebe *úplne* jasné, nemôže mu byť celkom jasná ani príroda. S tým súvisí potom to, že do tajov vecí sa nedostaneme ľahko, bezprostredne, ale že ich musíme v potu tváre skúsenosťou a vedou postupne dobýjať. To platí aj o každej filozofii ako produkte konečného bytia, ktorá si vytýčila za cieľ skúmať, čo je to vlastne bytie. Aristoteles túto tragiku a bytostnú historicitu konečného poznania jasne pochopil, keď uvádza, že "už od dávna sa kladla otázka, že sa (aj) dnes kladie a sa bude vždy kladť: čo je bytie a táto otázka (problém) sa nikdy dostatočne nerozrieši (vždy ostane v pochybnosti)" ([1], VII, 1, 1028). Preto viac pravdy je v tom, že: pojem bytia je skôr najtemnejší ([6], 3), ako v tom, že je akosi najznámejší (quasi notissimum, Thomas Aq De Veritate q. 1, a. 1). Z *tohto hľadiska* je Heidegger viac aristotelikom ako Tomáš alebo Hegel, podľa ktorého "bytie je neurčené bezprostredne" ([9], 90).

²² Pretože poznanie je činnosť a činnosť konečného bytia je v svojej podstate zameraná *aj* na iné bytia ([5], 587), musí aj ľudské poznanie byť zamerané na iné bytia; preto všetky veci (okrem vlastného vedomia) sa poznávajú ako od neho odlišné objekty, teda v opozícii subjekt-objekt.

²³ Preto konečné vedomé bytie nemôže bezstarostne spočinúť v sebe, aj ono sa musí neustále zvnútorňovať a stávať sa sebou samým. No v stupni zvnútorňovania sa duch môže venovať sebe samému

zitivnými kategóriami svetla, pravdy, istoty a slobody sa spájajú negatívne alebo, presnejšie, ohraničujúce kategórie nejasnosti, neistoty, viazanosti, starosti, strachu a smrti. Pomocou syntézy obidvoch druhov týchto a ďalších s nimi spojených kategórií sa môže, nazdávame sa, pochopiť a vyjadriť historický vývoj spoločnosti. V každom prípade tieto alebo im príbuzné kategórie sú metodologickým základom vied o človeku a spoločnosti. Metodológia, ktorá ich neuznáva alebo neužíva, sa dopúšťa kategoriálnych deformácií a splošťovaní a ňou budovaná veda nastavuje spoločnosti falošné zrkadlo.

Interiórny aspekt veci rovnako ako jednota veci majú aj iné "dimenzie", ktoré sa obyčajne vyjadrujú pojmami "povaha, podstata alebo esencia". Tieto pojmy sú pre filozofiu vedy, ale aj pre metodológiu jednotlivých vied také dôležité, že by sa im mala venovať samostatná štúdiá.

LITERATÚRA

- [1] ARISTOTELES: Metafyzika. Praha 1946.
- [2] BERGSON, H.: Filozofické eseje (Vedomie a život). Bratislava 1970.
- [3] CORETH, E.: Metaphysik. 2. vyd. Viedeň 1964.
- [4] FILKORN, V.: Analýza metodologickej kategórie "vec". In: Filozofia 1992, č. 4.
- [5] FILKORN, V.: Analýza metodologickej kategórie "konečná vec". In: Filozofia 1992, č. 10
- [6] HEIDEGGER, M.: Sein und Zeit. 3. vyd. Halle a. d. S. 1931.
- [7] HEIDEGGER, M.: Einführung in die Metaphysik. 3. vyd. Tübingen 1966.
- [8] HEGEL, G. W. F.: Encyklopädie der philosophischen Wissenschaften. 5. vyd. Lipsko 1949.
- [9] HEGEL, G. W. F.: Logika ako veda I. Bratislava 1986.
- [10] KANT, I.: Kritika čistého rozumu. Bratislava 1979.
- [11] KREMPASKÝ, J.: Evolúcia vesmíru a prírodné vedy. Bratislava 1992.
- [12] RAHNER, K.: Hörer des Wortes. 2. vyd. Mníchov 1963.
- [13] ROMBACH, H.: Substanz, System, Struktur I. Mníchov 1965.
- [14] THOMAS AQ.: Summa theologiae I. Rím 1939.
- [15] VAHINGER, H.: Die Philosophie des Als Ob. Lipsko 1924.

a jeho činnosť môže pozostávať v aktívnom spočívaní v sebe, v kontemplovaní, dívaní sa do seba, radovaní sa zo seba a zo svojich objavov a pod. Toto všetko musíme zobrať do úvahy pri tvorení kategórií na pochopenie duchovnej oblasti.